

ДИДАКТИКО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті теоретично обґрунтовано дидактико-методичні підходи до організації самостійної роботи учнів початкової школи.

Ключові слова: самостійна робота, індивідуальні здібності, типи навчальних завдань, рівні самостійних здібностей.

Освіта як організована система пізнання, розвитку мислення і творчості є одним із найважливіших засобів формування всебічно розвиненої особистості. Традиційна технологія навчання, яка є основою сучасної загальної системи освіти і базується на інформаційній моделі, у наш час втрачає свою актуальність, тому що в епоху науково-технічної революції, коли обсяг навчальної інформації подвоюється кожні десять років, вимагати від учнів засвоєння всієї інформації стає недоцільним. Саме тому в сучасних умовах навчання на перше місце виступає завдання розвитку особистості учня. При цьому основним прийомом навчання стає не передача готової інформації від учителя до учня як активного суб'єкта навчально-виховного процесу, а самостійна навчальна діяльність учнів, яка передбачає не тільки включення учнів у самостійну переробку навчального програмового матеріалу, а й формування у них власних оцінних суджень, необхідних для глибокого засвоєння наукових знань, з їх наступним творчим використанням. Саме самостійна робота передбачає формування важливих загальнонавчальних умінь (аналізувати, планувати, порівнювати, контролювати тощо), певних рефлексивних якостей, що в кінцевому підсумку забезпечує розвиток самостійності як якості особистості, формує суб'єкта навчальної діяльності.

Проблема самостійної роботи учнів у процесі навчання є нині однією з найбільш актуальних. Вирішення її в практиці шкіл потребує особливої уваги, оскільки в повсякденній діяльності учителя найбільше недоліків трапляється саме в організації і проведенні самостійної роботи учнів. У дослідженнях М.О. Данилова, Б.П. Єсіпова, П.І. Підкасистого та інших науковців відзначено основні причини неефективної організації самостійної роботи, такі як: а) високий рівень складності організації цієї роботи (формування умінь і навичок самостійної роботи є одним з найскладніших видів діяльності педагога, що потребує ретельної підготовки учителя й учнів); б) відсутність певної системи в діяльності учителя, спрямованій на прищеплення учням умінь і навичок самостійної роботи; в) неврахування різних форм самостійної роботи учнів та співвідношення між ними (у шкільному навчально-виховному процесі спостерігається неправильне співвідношення репродуктивних і творчих самостійних робіт) [1; 5].

Варто зазначити, що проблема розвитку активності й самостійності учнів не є новим завданням для дидактики, але ефективність самостійної роботи в процесі навчання багато в чому залежить від умов її організації,

змісту і характеру завдань, логіки її побудови, джерела знань, взаємозв'язку наявних і передбачуваних знань у змісті завдань, якості досягнутих результатів у ході виконання цієї роботи. Тому питання організації самостійної роботи учнів залишається актуальним і сьогодні.

Мета статті – теоретично обґрунтувати дидактико-методичні підходи до організації самостійної роботи учнів початкової школи.

Визначаючи дидактико-методичні підходи до організації самостійної роботи учнів, ми враховували творчі надбання видатних науковців, таких як: М.Г. Дайрі, М.О. Данілов, Б.Є. Єсіпов, Н.В. Кузьміна, І.Я. Лернер, П.І. Підкасистий та ін. [1; 4–6].

Відповідно до мети дослідження, узагальнивши думки зазначених вище вчених, доцільно розглядати самостійну роботу як специфічну форму навчальної діяльності, яка характеризується всіма особливостями будь-якої навчальної діяльності: постановка мети; планування; виконання навчальних дій; контроль та оцінювання. Щоб працювати самостійно, учень повинен уміти: організувати свою роботу, здійснювати її якомога економніше й раціональніше, перевіряти якість зробленого, що сприяє формуванню в школярів величезної кількості умінь та навичок (організаційних, загальнономовленневих, загальнопізнавальних, контрольних-оцінних тощо).

Навчальна діяльність учнів передбачає: орієнтування в умовах проблеми, її прийняття; аналіз фактів, встановлення зв'язків, відношень і залежностей між ними; використання набутого досвіду; виділення ознак та їх співвідношення; формулювання узагальнень, висновків. Усі ці дії виконуються у формі різноманітних прийомів розумової діяльності. Виходячи із цього, визначають такі типи пізнавальних завдань:

1. Сортування навчального матеріалу за завданням учителя.
2. Порівняння у формі зіставлення і протиставлення як засіб відкриття нових властивостей, ознак предметів та явищ, що вивчаються.
3. Використання аналогії як засобу перенесення способу дії.
4. Класифікація предметів і явищ навколишнього середовища.
5. Виділення головного.
6. Встановлення причинно-наслідкових зв'язків.
7. Доведення істинності судження.

Отже, оскільки типи пізнавальних завдань визначаються тими прийомами розумової діяльності учнів, які при цьому застосовуються, то здатність виконувати самостійну навчальну діяльність безпосередньо залежить від рівня сформованості відповідних умінь і навичок.

На основі розвитку відповідних умінь і навичок формується найголовніша умова успішного проведення самостійної роботи – готовність учнів виконувати її. Досвідчені вчителі, майстри педагогічної справи давали учням ті чи інші завдання для самостійної роботи тільки після створення в них відповідного настрою, за умови впевненості в тому, що запас знань, умінь і навичок дасть учням змогу успішно впоратися із цим завданням. Крім того, самостійна діяльність учня на уроці потребувала сформованої готовності дитини до самоорганізації та безперервного самовдосконалення.

Основними компонентами готовності учнів до самостійної діяльності в дидактиці вважаються: комплекс опорних знань і вмінь; позитивна мотивація, яка спонукала б особистість до постійного самовдосконалення; високий рівень самоосвіти; комплекс умінь і навичок самоорганізації та самоконтролю.

Відповідно до мети нашого дослідження та компонентів готовності нами з'ясовано, що в педагогічній науці розрізняють чотири рівні самостійної продуктивної праці учнів: перенесення знайомих способів розв'язання завдань в аналогічну ситуацію; модифікований, самостійно змінений відомий спосіб, перенесений у незвичну ситуацію; комбінація кількох способів для вирішення нової проблеми чи завдань; розроблення нових, оригінальних способів для вирішення нестандартних завдань.

Для ефективної організації самостійної роботи учнів необхідно враховувати думку Н.О. Капінус, яка розрізняє залежно від сформованості умінь та навичок учнів такі рівні самоосвіти [2]:

1. Учні віддають перевагу роботі під керівництвом учителя. Формування пізнавальних інтересів змушує учня вдаватися до читання книги, перегляду окремих телепередач, прослуховування передач чи записів. Зміст такої діяльності випадковий, а організація стихійна. Учні ще не володіють уміннями самостійно працювати.

2. Відносно самостійна діяльність учня, яка має свою мету, зміст, організацію. У центр самоосвітньої діяльності переміщується самостійне пізнання. Рівень пізнавальних умінь підвищується, учень виявляє наполегливість, старанність, чуйність, зміст самоосвіти стає більш спрямованим. Форми роботи урізноманітнюються, проте організаційні навички залишаються на низькому рівні.

3. Унаслідок систематичної пізнавальної діяльності виробляються навички самоаналізу виконаної роботи, співвідношення її результатів із поставленими завданнями, більш економного використання часу, відкидання і спрощення зайвих і складних видів роботи. Учень обирає такі форми роботи, які можуть задовольнити його пізнавальні інтереси та відповідають рівневі його готовності до виконання завдань.

У будь-якому з видів самостійних робіт завдання включало або необхідність знаходження і застосування нових знань уже відомими способами, або виявлення, визначення, пошук нових шляхів, способів засвоєння знань. У практиці навчання часто зустрічалися завдання, вирішення яких містили в собі і першу, і другу умову. Знаходячи ці рішення, учень поступово засвоював їх технологію, виробляв прагнення пошукового пізнання, опановував нові операції, прийоми розумових дій або переносив раніше засвоєні знання, операції і прийоми на новий матеріал. Отже, і в цьому випадку навчальне завдання як центр самостійної роботи виступало пусковим початком самостійної пізнавальної діяльності. Будучи зовнішньою причиною, завдання поступово перетворювалося на внутрішній мотив оволодіння вмінням самостійно діяти.

Ураховуючи рівень розвитку учня, його навчальні здібності та рівень готовності до самостійної роботи, ми пропонуємо використовувати різні

завдання для самостійної роботи, які поділяються за ступенем складності на такі типи: за зразком, реконструктивно-варіативні, евристичні, творчі.

Самостійна робота за зразком частіше використовувалася для закріплення вивченого матеріалу і виконувалася на основі чіткого інструктажу вчителя. У такий спосіб сповільнювалася активність учнів, обмежувалася відтворювальна діяльність. Такі завдання створювали умови для переходу учнів до виконання роботи пізнавального характеру на більш високому рівні, але інтерес до неї був тільки епізодичним, нестійким.

До складніших пізнавальних завдань самостійної роботи належали реконструктивно-варіативні, під час яких учні вдавалися до реконструкції, перебудови поданих учителем завдань, що зумовлювало поглиблення пізнавальної активності учнів, посилення їхньої самостійності.

Евристичні види самостійної роботи мали пізнавальний характер, спонукали учня до аналізу невідомих ситуацій, використання набутих знань, пошуку додаткової інформації тощо.

Творчі самостійні завдання, що містили розв'язання проблемних ситуацій, частіше пропонувалися учням з високим рівнем готовності до навчання, які мали активний спосіб мислення, характеризувалися високою активністю пошукової діяльності.

Добираючи завдання для самостійної роботи, вчитель має компетентно зважувати можливості кожної форми завдання відповідно до мети уроку. Так, коли пропонується робота з тренувальними вправами, доцільно використовувати підручник чи картки з диференційованими завданнями; коли ж мова йде про підготовку до сприймання нового матеріалу з читання, в пригоді стають звукозапис, картина, підготовчі вправи з дошки тощо.

Організація виконання навчальних завдань передбачає: а) формування позитивної мотивації до виконання завдань шляхом використання методів стимулювання діяльності (спеціальна обробка матеріалу, створення ситуації успіху, проблемних ситуацій, значення завдання, контроль за виконанням завдань); б) актуалізацію опорних знань шляхом виконання учнями підготовчих вправ; повторення матеріалу за підручником, у бесіді; слухання розповіді вчителя; в) інструктаж до виконання завдань; г) надання опосередкованої допомоги у роботі шляхом застосування планів, пам'яток, карток-підказок, карток з опорним текстом з пропущеними словами; д) контроль, аналіз та оцінювання всіх виконаних робіт з наступним включенням в урок.

Застосування самостійної роботи дає ефективні результати тільки за умови, коли вона включається в навчальний процес систематично, послідовно. Щоб забезпечити глибоке і тверде засвоєння знань, умінь і навичок під час самостійних робіт, усі завдання слід вдало розміщувати в межах кожної теми і розділу, заздалегідь продумувати план ускладнення самостійних завдань, бо навчання, яке не передбачає наростання труднощів у навчальній роботі, не може бути ефективним з погляду розвитку пізнавальних сил школярів. Надто легкі завдання не викликають інтересу, а непосильні породжують почуття невпевненості, знижують активність учнів.

Молодші школярі привчаються до виконання самостійних завдань не тільки після усного пояснення, а й за письмовими інструкціями – за ескізами, технічними малюнками, кресленнями. Коли учні виконують завдання, учитель має стежити за роботою класу, особливу увагу звертаючи на тих, хто потребує окремого контролю або допомоги. Учитель має систематично давати поради та вказівки так, щоб наштовхнути учня на самостійне розв'язання питання. Відразу ж після закінчення роботи учні самі перевіряють її і виправляють помилки. Сучасний учитель має прагнути до того, щоб вимоги учнів до якості своєї роботи збігалися з вимогами вчителя – цей факт привчає їх до самокритичності і самоконтролю.

При організації самостійної роботи слід ураховувати індивідуальні здібності кожного учня. У багатьох випадках можливість виконання завдань зумовлена тим, наскільки учень оволодів засвоєним раніше матеріалом. Якщо в знаннях є прогалини, то слід пропонувати виконання таких завдань, які допомагають учню наздогнати своїх товаришів.

Розвиток самостійності органічно включає формування в учнів умінь і навичок самоперевірки і самоконтролю. Ці якості формуються поступово. Самоконтроль у навчальній діяльності не можна розглядати як навичку, вироблену внаслідок багаторазового повторення. Це – і підготовча робота до застосування правила (осмислення його суті, усвідомлення послідовності операцій), і контроль за правильністю його застосування, формування вміння виявляти й виправляти допущені помилки. Велике значення в цьому плані має висока майстерність учителя, його керівництво активною пізнавальною діяльністю учня, логіка педагогічного процесу, створення проблемної ситуації на уроці, правильна і раціональна організація видів самостійної роботи, пов'язаної з подоланням учнями певних труднощів, підбиття підсумків виконання й об'єктивне оцінювання роботи.

Самостійна робота учнів з підручником передбачає формування важливих загальнонавчальних умінь (аналізувати, планувати, порівнювати, контролювати тощо), певних рефлексивних якостей, що в кінцевому підсумку забезпечує розвиток самостійності як якості особистості, формує суб'єкта навчальної діяльності. Вона може застосовуватися на різних етапах уроку: у процесі підготовки до вивчення нового матеріалу; на етапі закріплення вивченого і рідше – під час ознайомлення з новим матеріалом.

На етапі актуалізації опорних знань вона використовується для повторення того навчального матеріалу, без якого не може відбуватися ефективне засвоєння нового. Це – читання однієї чи навіть кількох статей з метою пригадати певні відомості (вчитель дає чітку установку, на що потрібно звернути увагу); повторення правила, способу виконання завдання тощо; ознайомлення учнів з так званими передтекстовими запитаннями тощо.

Самостійна робота, спрямована на ознайомлення з новим матеріалом, рідко практикується у початковій школі, особливо на перших етапах навчання. Мотивується це тим, що у молодших школярів ще не сформовані навички самостійного учіння. Не заперечуючи цього твердження, вважаємо, що майстерність учителя саме й полягає в тому, щоб правильно ви-

значити, що із нового матеріалу пояснити учням, а що запропонувати на самостійне опрацювання. Ураховуючи рівень розвитку учнівського колективу, це можна зробити досить точно. Доречною в зазначеному аспекті є установка на сприйняття тексту (“Прочитайте і поміркуйте, чому...”, “Прочитайте і дайте відповідь...”, “Прочитайте і порівняйте...”, “Зробіть аналіз ілюстративного матеріалу підручника” тощо).

Закріплення вивченого матеріалу передбачає виконання певних завдань підручника – тренувальних (за зразком, за інструкцією, за завданням), творчих; повторення прочитаного матеріалу [3].

Самостійній роботі на уроці властиві не стільки контрольні, скільки навчальні функції. Тому самостійну роботу в школі, залежно від її мети, ми пропонуємо проводити на різних етапах уроку. Найчастіше вчителі застосовували її до закріплення та повторення і дуже рідко – до вивчення нового матеріалу, хоча воно відбувається майже на кожному уроці.

Висновки. Отже, умовами ефективної самостійної роботи є: забезпечення поетапності; використання завдань розвивального спрямування; цілеспрямоване формування навичок самоконтролю і самоперевірки.

Таким чином, зазначені вище аспекти необхідні для успішного застосування самостійної роботи на уроках у початковій школі. Вони є основними й найбільш загальними. У процесі навчання можуть створюватись і такі ситуації, коли інші фактори, на перший погляд, випадкові, незначні, впливають на вибір того чи іншого методу, прийому, засобу навчання. Тому грамотний спосіб проведення уроку та ефективну методику організації самостійної роботи може обрати саме вчитель, який знає загальні рекомендації і всебічно оцінює наявні умови.

Діяльність з організації самостійної роботи має бути спрямованою на виконання системи навчальних завдань, які сприяють формуванню готовності учня до самостійної діяльності, що включає вміння й навички ставити мету, планувати, виконувати навчальні дії, контролювати та оцінювати власну діяльність.

Список використаної літератури

1. Махмутов М.И. Современный урок / М.И. Махмутов. – М. : Педагогика, 1981. – 190 с.
2. Марчук Л.Б. Самостійна робота як метод урізноманітнення навчальної діяльності учнів / Л.Б. Марчук // Рідна школа. – 2000. – № 4. – С. 84–88.
3. Мочай С.Н. Сприйняття нового матеріалу через систему вправ для самостійної роботи учнів / С.Н. Мочай // Початкова школа. – 1996. – № 2. – С. 32–38.
4. Нильсон О.А. Теория и практика самостоятельной работы учащихся в учебном процессе и её эффективность при использовании рабочей тетради в школе / О.А. Нильсон. – Таллин : Валгус, 1976. – 280 с.
5. Подкасистый П.И. Самостоятельно-познавательная деятельность школьников в обучении / П.И. Подкасистый. – М. : Педагогика, 1980. – 240 с.
6. Чилікіна І. Самопідготовка як засіб створення оптимальних психолого-педагогічних умов для індивідуального розвитку молодших школярів / І. Чилікіна, Г. Климова // Початкова школа. – 2005. – № 4. – С. 8–11.

Молчанюк О.В., Пальчик О.О. Дидактико-методические подходы к организации самостоятельной работы учеников начальной школы

В статье теоретически обоснованы дидактико-методические подходы к организации самостоятельной работы учеников начальной школы.

Ключевые слова: самостоятельная работа, индивидуальные особенности, типы учебных заданий, уровни самостоятельных способностей.

Molchanyuk O., Palchik O. Didactic-methodological approaches to the organization of self-study of elementary school students

In the paper it was theoretically grounded didactic and methodological approaches to self-study of elementary school students.

Key words: self-study, individual characteristics, types of learning tasks, the levels of independent skills.